

реважно вночі (вдень каравани здебільша відпочивають при воді), перетворили Зейналову голову на книгу доспілих думок.

— Вирушаємо вже?

Зейнал здержливо хитає головою й сідає обіч Карльоса. Лагідно й ніжно до обох притулюється тиха ніч.

— Любиш ти, Зейнале, своє рідне село, маєш досить верблюдів і отар. Що ж, скажи, от так жене тебе світами з караванами?

— Не слід шукати захисту в спокійному гнізді, бо ж у гніздах найчастіше біда ловить птахів.

І знову мовчання пестить обох із ніжністю матері.

— Мовчання — голос природи, й так ясно відзивається воно до того, хто навчився в нього вслухатись, — вловлює серцем Зейнал присутність цього третього співрозмовника й відповідає на його голос.

Довкола багаття заметушилися чорні силуети людей і звірят.

— Ну, час розмотувати далі клубок шляху, — підводиться Зейнал. — А все ж таки ніби рідним стає край, що й на хвильку дав відпочинок мандрівникові. Таж не сиди нерухомо, а далі йди, людино: завжди місця знайдеш у світі досить. Коли б і місьця зівстав нерухомий, то ніколи не досяг би він півні своєї... — А коли вже рушили, додав:

— Слід мужньо нести труп світу сього. І бути дужчим за нього. Бо ж, що це світ? — Танцюристка!.. Кожному всміхається вона, та тільки на одну мить. А тривалого в ньому нема нічого. Най же дасть тобі Всемогутній, щоб життя твоє стало такою казкою, яку приємно розповідати... Бо ж таки життя — тривала казка... — І пішов поперед каравани.

Тільки над ранком затримався караван-баша, пропустив перед собою валку, як пропускає вождь дефіляду свого війська при параді. Вже недалеко й припинка, а Муса, Зейналів син, молодий помічник, доведе вже каравану й сам. Зейнал може хвилину відпочинути, приєднавшись до відсталих їздців.

Враз за ними, ніби замикаючи каравану, повільно, але ж не спиняючись і на мить, посувається вогничок свічки, що несе її стрункий, високий привид у покутничій сорочці. На повопі за Карльосом — Херонімів осел з Херонімсьвим же майном. Пряде довгими сивими вухами, прислухаючись до пісні Муси. Спокійно-монотонна мельопея* заохочує до бадьорішої ходи не тільки притомлених верблюдів, а й ослика, що виріс у цих звичаях пустині.

Небо остаточно зблідло, усе враз просякло світлом. Імлісті обриси в даліні стали пальмовим гайком.

— Уд! Уд! — глухо й м'яко поплило повітрям.

Зейнал стримав коня й задивився вдоволений. Лагідний усміх пробіг по темно-бронзовому обличчі караван-баші і схо-

* Монотонний ритмований спів, спів-супровід.

зався в його патріаршій, білій бороді. На рожевій скелі, що рифом виринула з моря піску, співав гімн сонцеві, купаючись в світлі молодого дня, удод. Розгорнена егретка — переливчаста й барвиста — сяяла авреолею над його голівкою й перетворювала пташка на ту містичну істоту, що єгиптяни малювали в гробницях, як символ воскреслої блаженної душі. Удод не лякався людей, ані каравани. Крутився на місці, роздимавшию, схиляючи голову, ніби кланявся новому сонцеві. Здавалось, — виконував перед ним таємні обряди, побожні містерії, що підглядів у давновіку, й мнякими ударами обгорненого оксамитом молоточка стукав у Двері Вічності:

— Уд! Уд!...

— Невже ж не бачить нас? — вказав Карльос на золотого пташка.

Зейнал поблажливо всміхнувся:

— На тисячу тичяч людських кроків бачить він глибінь водного джерела. Тож як він не бачив би каравани? Але не лякається Синів Ізмаїлових. Бож і найменша наша дитина знає: всохне рука тому, хто б кинув камінем на „пташка Архангела Джебраїла“. Зустрінути ж його — означає прийняти благословіння Архангелове!..

З пальмових корон вилетіла срібляста горличка. Смикнула собою кілька разів у повітрі й обернувшись знозу впірнула у віяла листів. Бо з неба, — неначе воно — шкляне й розпалось на черепочки, — лився потоком дзвінких червінців крик яструба.

— Чи знаєш, дєрвішу побожний, що говорять вони? — вказав Зейнал Карльосові на птахів... Удод каже: — „Обачність — сліпа, як що має виповнитись доля! — „Народжуйтесь для смерти, будуйте для руїн!“ — стогне горличка. А яструб із просторів небесних хвалить Сотворителя: — „Добродійство та милість Всемогутнього — життя, далеке від людей!“..

Гавкнула собака. Заридали ягнята. Під гайком майнула синя постать із червоногнідою амфорою-глемом на рамені. Хлопець, у вільній, білій одежі, вигукуючи, вигонив великі кози та облізлі, без шерсти, як вичищений чобіг блискучі, буйволи.

Оаза оживала. Давно вже прорвав ясну блакить неба і зник у ній „Птах Архангела Гавриїла“. Каравана розташувалась на відпочинок. Карльос поставив у затишку свою свічку, простягся під світлозеленими лапатими листами оазної „липи“ — спарманії, — густо вкритої китичками білих, з темно-гнідою серединкою, квітів. Почувся вельми зморений, бо ще не повернулись вповні сили по немочі.

— „Добродійство та милість Всемогутнього — життя, далеке від людей“... — лунали в думці слова караван-баші, якого встиг полюбити ще в монастирі „при криниці, куди Зейнал пригонив напувати своїх верблюдів“. І перед очима став, як живий, відлюдний монастир. Може й справді, якщо можливе в світі ясне, без гіркоти, без терпкоти й пересичення та жалю за втратами щастя, то може воно бути тільки в такому „Кляшторі Джерела“...

Згадував і розглядав у душі постать патера Ліберата, побитих віспою милих братів, кам'яну голубку на „колі Св. Катерини“. І нараз серед спокою, що наливав душу, відчув гострий укол: — „А чи ж не могло бути щастя й удома, в тім прекраснім, його ріднім краю? Чи ж справді треба по його йти так далеко аж у пустиню? Чи то може він тільки не міг доглядіти його вдома?... „Тільки він“?... А Беата? А Інес, її молодесенька подруга?... Каталіна, Хуана сама?... А всі ті придворні?... Або — навіть ширше: чи не всі, що їх із заздрістю звуть „вибранцями долі“?..

Лихварка-доля видає плату й за дочасні матеріальні дарунки, що ними наділяє тих, кого люди звуть безкритично „найупривілейованішими“, „щасливими з народження“. А тим часом у житті, як на корриді*: на аренах ось — найдорожчі місця найвигідніші — в трибунах і в льожах. Таж там не вільно голосно сміятись, гукати, кидати помаранчевими лушпинами та зневажливими словами в нездару — торера. Не можна й обнімати свою новію*** й говорити їй при всіх, бодай і на вушко, ніжні слова. За те — сидіти вигідно й „почесно“. А на місцях, відмічених коротким словом „Sol“ — сонце, дозволене все. Там — повна воля. Та за те безжальне сонце заливає обличчя й промінням і потом. Не бачиш половини того, що діється на арені, не раз обсипле бик і піском, а навіть може й штовхнути рогом, коли розлючений летить на осліп крізь усі перепони й барери... З правом не скидати бриля перед королем іде в парі й повинність — ніколи, навіть перед найближчими, не звільняти шиї від цупкої „фрези“ — руркованого, твердо накрохмаленого коміра. Міцно тримає той широкий комір голову, завжди рівно й гордо піднесену вгору. І не дозволяє схилити її ані в ніжності, ні в слабості...

Із каламутно-золотою хмари куряви вирвалась дзвінка пісня. Лускання бича немов підгонило її вперед. Карльос прислухався й зненацька його серце затріпотіло, а холодок пробіг по спині. Розум відмовлявся збагнути, що це — дійсність.

„Dime, mujer, si el amor si olvida
Sabes tu adonde va?“

(Скаже мені, жінко: як що забудеться кохання, —
Чи ж ти знатимеш, куди воно втекло?)

цілком ясно звучали еспанські слова, звучали виразно й близько в гарному тембрі тенорового голосу. Так треба було йти світ-за-очі, щоб і тут знайти те саме, від чого тікав:

„...Si el amor si olvida?“

— „Забувається любов?L..“ Якщо те дійсно — кохання, то... — Закрутив головою, але швидко зірвався на ноги й розглянувся довкола. Ляскаючи довгим бичем, за чередою йшов

* Корридо — бій биків.

** Новія — наречена, кохана.

молодий невільник з гарною каштановою бородою. І — adonde, adonde, adonde va? — безжурно мережав срібними теноровими ф оритурами вже сліпучо-ясне небо.

Карльос голосно привітався. Почувши еспанські слова, співак знерухомів. Переводив погляд з босої постати в довгій рянді на заткнуту в пісок — мов стеблина з вогненною квіткою — свічку...

*

Увечері караван-баша Зейнал дружньо попрощався з Карльосом: каравана вирушила з оази без покутника. А лицар сидів над джерелом, що моргало до місяця, й слухав. Говорив „співак Алі“, колись званий в Астурії Альонзом Нуаньесом:

— Знаю, що лишуся невільником уже назавжди. Бож, хто міг би мене викупити?! Хто, як світ — світом стоїть, — хто чував про багатого астурійця?... Мо їж крив'яки — голі, як хробаки... Кажуть інші невільники, що теперішній мій пан — навіть і не зла людина. Таж „Алі-Співак“ ще нік ли його ані не бачив. Далеко бо він, десь у Яфі. „Алі“ ж в оазі доглядатиме отар, пски й не „гигне!“... Живе тут, в оазі більше рабів того пана. Д-які мають родини, жонаті. Я ж брати жінки не хочу, — замислився на хвильку астурієць. І, немов приховавши для себе першу половину думки, закінчив уголос: — Як невільникові мати родину, коли ж йому нічого не належить в світі? Та ще, щоб власні діти були тобі чужими?... Маю тільки одне: душу... Але ж, — астурієць перехристився, і душа „Алі-Співака“ належить не йому, тільки Богові...

Карльос уважно оглядав цеглясту пастухову постать і покриту арабським покривалом — „кефіє“ бородату голову.

— Якось я не зовсім розумію: христишся, а зवेशся „Алі“. Чи ж ти віриєся в ри Христової?

Астурієць підскачів!

— Но-но!... Тоє щастя, що ти — мій гість, мандрівнику!

— Таж звуть тебе „Алі“?

— Чи ж не однаково, як мене кличуть невірні? Це ж ліпше, що дали мені своє поганське наймення: принаймні не паскудять християнського, святою водою хрищення окропленого... Не вчений я і не вмю тобі сказати, прочанине, ..бо ти, видать, не наш брат — простий селянин... — Ще раз пробіг очима по Карльосові й міркував простодушно уголос: — Може ти з вчених, а може — з ченців?! Он — руки, видно, не до ремества чи до плуга... Та й, як ідеш босо, тісно вальці ніг стулєєш, щоб якнайменше землі босою підшовою дітнутись... Не так, як ми, що цілою ногою ширю ступаємо. Таж скажу тобі: коли б я віри зрієся, — мабуть би вже й не жив. А, якщо вже надто лихо дошкулює, так, що й піснею його не прогнати, — тоді молюся „Вірую“. Не прошу в Господа нічого. Тільки кажу: „Вірую“ — та й край! Бож таки, коли й справді вірую, як годиться, що Господь — благий та до нас людей милостивий, — то нема мені чого

й турбуватись.... Бож, виходить, те, що маю, є для мене найліпше....

Довго лежав Карльос без сну, нерухомо, вдвляючись у повну срібlistого мерехкотіння безодню небесну. Хоч і не ширшою, так глибшою видавалась вона в пустині, як з моря. Але була дивно ближчою...

— „В пустині не росте ніщо, крім душі! — казав милий, простий патер Ліберат. І ось, вбогий, темний раб вчить лицаря, не чужого наукам Коїмберського та Саламанського університету, що нема розпуки для того, хто до віри в Бога йде шляхом любови. І знову сяючою хвилею плеснула монастирська мудрість чистого серцем і „нищого духом“ брата: — „Побожному нічого не бракує“.

Блиски згадок у затінку спокійних дерев немов ніжним, нематеріальним дотиком розгладжували Карльосову душу, стираючи терпкість і загоюючи рани попереднього життя. Таємна пустиня і тиха ніч змішували свої нечутні голоси у величній спів без слів, що звучить тільки поетові та святому, здібним відчувати відгуки вічності в короткій хвилі земського життя. Іноді в той гимн Вічному вривалася з неба мовчазна зоря—світляна сльоза з ока Матері—Матерії, що спить і в своїм сні бачить Творця. Бачить, але назвати не вміє... Не вміє, як і вбога, маленька, слабосила людина.... Людина.... Як їй те вміти, коли ж вона так мало різниться від цього метелика, що он безформний, обвуглений упав грудочкою, спалений вогником свічки?... Шукав свого щастя, глядів собі радості.... А хіба він, Карльос, не робив так само? Хіба ж не весь він був повен думками тільки про себе, хіба ж не в усьому шукав тільки себе самого?..

Бадьоро війнував подих від прохололого джерела. І приніс легку й ясну нову думку, що від неї зовсім наростіж розправила крила душа. Ось вихід і облегчення журби! Так, це він..

— Добре! Завтра! — сказав собі вголос твердо й певно, повернувся набік і спокійно заснув.

І знов, як у монастирі Св. Катерини приснилась йому Бєата. Але ж була радісна, усміхнена, сяйлива. Подавала зброю: промінь-меч і остроги-зорі.

— „Тепер ти готовий до бою, лицарю мій! Іди ж далі: знайдеш Святий Граль“ — лунав її голос, мельодійніший за голос доньї Хуани, і ніжний, як аромат ночі в оазі, віяв у повітрі і проходив глибоко в душу розсіяним світлом, в якому дзвеніли слова:

— „І більшої любови нема, як покласти душу свою за ближнього свого“.

Сонце обережно торкнулось заплещених Карльосових очей. І усміхнувся мандрівник новому дню. Справді — новому!... Так ось для чого треба було перепливати море й перейти пустиню з небезпекою для життя, щоб знайти „ближнього“ астурійця, — не гіршу, й не ліпшу, як тисячі інших, — людину!...

Кілька днів перебув лицар в оазі, аж поки пішов у Яфу гурток рабів еміра Ібрагіма. Карльос приєднався до них:

— Потребую дещо сказати емірові вашому.

Емірові?... Босий жебрак?... Але, хто може знати, якими гінцями переказує звістки пустиня?! Не шукає бз ворог супротивника, щоб стати перед ним босо ніж і беззбройно. Коли ж прочанин іде з доброю звісткою, — хай во ім'я Боже говорить!..

Емір Ібрагім без затримки прийняв „християнського дєрвиша“ — Карльоса Лячерду. І на його прохання — продати „Алі-Співака“, астурийця, без жадного здивовання сказав свою ціну. Однак додав:

— Якщо це все, що ти мені хотів сказати, приятелю, то міг би й не турбуватись аж до мене: вистачило б і мого домосправця.

— Складніша річ, світлий еміре! Бажаючи відкупити в тебе раба, я пропоную тобі за нього іншого невільника — себе. Поки не пришлють за мене викупу. Бо ж, ідучи на святу прощу, я не брав із собою злата.

Сарацин оглянув лицаря.

— То зустрів ти тут родича свого? Чи може приятель-побратим, чи земляк з рідного краю?

— Ні. Бачу його вперше. В його ж краю, убогому, гірському також не був ніколи. Знаю тільки, що дуже вбогий його край і звідти не прийде викуп.

Мусулманин перебирав бурштинові зерна магометанської вервиці.

— Чув я, — промовив поважно, — чував, і наші співаки не раз мені співали про короля франконського, Людовика, що чинив так: в неволі лишався за раба, поки не прислали за нього викупу. Таж гадав я, що це — тільки пісні — квіти людських мрій....

І з симпатією почав розпитувати прочанина.

— Лишайся, приятелю, принаймні на якийсь час. Це й тобі не пошкодить, — вирішив емір. І додав з легким усміхом, що на мить майнув у погляді: — Мушу ж я довідатись, що ти вмієш і на що надаєшся?

Заступати „Алі-Співака“ при отарах Карльоса не призначили. Дано йому слушну одіж, приготовлено окремий pokій, де було писальне приладдя, гузля* й арфа. І „день відпочинку з дороги“, — такий був звичай у домі еміра, — як і для кожного нового невільника. Другого дня домосправець сам приніс Карльосові правдивий „самаркандський“ пергамент, барви, пензлі та сувій віршів Сааді. Коли малювати вміє, то мав Карльос оздобити орнаментами наголовні літери та переписати зацний сувій. Коли ж „мистцем, що відтворює барви“, не є, — хай тільки переписе.

* Сарацинський музичний інструмент; це не словянські „гуслі“!

Залюбки взявся лицар викреслювати тонку павутину химерних ародів* та розет навколо першої заголовної літери. Золото мішалось з блакиттю, зелень з біллю. Гра барв уколисувала думку. Відгуки близьких душі орнаментів Гренадської Альгамбри, осяяні містичним промінням мотивів з Бургоського собору, народжувались з-під Карльосових пальців, розмотуючи одночасно пасма згадок. Арабською мовою Лячерда володів вільно, як і кожен освічений еспанець. З часів бо Альфонса X-го вважалося мову арабську нарівні з латинською — мовою вчених. І сам король Альфонсо, що поклав основи еспанського письменства, пишався своїми перекладами з арабського.

Тільки ввечері третього дня прийшов з наказом чорний невільник: — Кличе тебе пан!

Дивно відбилось це слово „пан“ в Карльосовому серці. Досі бо навіть король не звертався до нього, як „пан“. І сама собою всміхнулася згадка про вбогого дон Феліпе: було щось інтимно-товариське в стародавньому звичай-праві гранда звертатись до короля, як і король до нього — на „ти“. Було... а от же тепер є „пан“...

В амбразурі великої тераси, виймаючи фігурки шахів з інкрустованої різнобарвним деревом шкатулки, маленький хлопчик-невільник подавав їх другому, а той розставляв на низенькому столикові. Карльосові видалось, що діти бавляться знечевя: не вглядів бо спочатку еміра. Та із затіненого лапатими пальмами й оздобленого різними рослинами оаз протилежного кінця тераси застукотів молоточок по ковалі, зачувся брязкіт ланцюжка й фуркання ковальського міха. Раб, що провадив Карльоса, мовчки вказав у той куток, а сам відійшов. Карльос зробив кілька кроків і побачив еміра біля переносного ковала. Двоє рабів підтримували вогонь на переносному горні й розпечені шматочки металю подавали довгими щемками сарацинові. Карльос пізнав з форми: емір кував кінські вудила.

На легкий шелест Карльосових сап'янців Ібрагім обернувся. Лицар гідно вклонився. Однак не склав на грудях руки, як мали це робити жінки й раби. Ледве помітна усмішка пробігла під вусом господаря. Відложив ковальські приладдя й рухом руки вказав рабам забрати все з тераси.

— Ледив нові вудила моєму улюбленому коневі, щоб якнайменше перешкождали йому, — лагідно промовив емір. — Старий вже мій приятель, що на першій „фантазії — перегонах“ були ми з ним переможці. — З хвилину помовчав, немов побачив перед собою минулі часи. — В життя на ньому я віхав! А скільки разів уратував він мене від ворожої рани!...

Запросив Карльоса до столика, де вже стояли вишикувані гебанові та слонovinні вояки.

— Звичайно граю з навчителем моїх синів, чужинцем і лицарем, як ти.

* Арод — улюблений маврський мотив: стилізація рослини арум.

Таж нині ані синів, ані вчителя в палаці не було: емір послав їх до Ель-Катіє, де відбувалась велика „фантазія“ — змагання й перегони бедуїнських їздців.

— Шляхетне це виловисько. І будучим лицарям треба з дитячого віку будити в собі бажання досягти ще ліпшого, як те, що бачать.

Звідси хлопці з учителем мали відвідати Ібрагімового брата Саадала в Александрії. Тож подорож триватиме довго.

— І це добре: скільки бо чужих країв ти бачив, стільки нових житій прожив. Тільки зле, що це відібрало мені мого співграча. І, якщо не хочу, як це в усіх наших казках розповідають, — грати з власною донькою, — то мушу забути за шахи. А сам знаєш: людині, що має клопоти, — це неможливо. Бо ж тільки одні шахи відтягають думки від турбот.

З того вечора Карльосовим обов'язком стало грати з еміром в шахи.

— Був би я радий схрестити з тобою в дружнім бою-забаві й леза, — оглянув якимсь Ібрагім суху, аж кошаву постать лицаря. — Добре ви, франки, — хоч і не нашим способом, — вправлені. Таж занадто ти виснажений недугою, а подруге й те, що не личить зо зброєю вправлятися тому, хто вибрався в побожну прощу. Буде ще час, як з прощі повернешся...

Ці слова схвилювали Карльоса. Думав у своїй кімнаті:

— „Як повернуся з прощі“... Коли ж то це буде?...

Мелянхолійно, зо свсерідною ніжністю кілька день по цій розмові переглядав свої свічки, які пильно беріг. І — особливо — ту, почату, що згасив її власною рукою, знаючи, що „Херонімовим вогнем з Еспанії“ без пригод і невдач може запалити її знову, як прийде на те час. Дивився на кресало, що приніс йому вірний Херонімо, і здавалось, що не крем'я, а само серце Херонімове тримає на долоні. Чи ж дійсно не було воно таке: тверде, як камінь, і повне вогню; ніщо йому — смерть і та форма, в якій вона мала прийти! Важливе тільки одне: перемога! Дійти до мети! Витривати! Не зважаючи ні на що, ані навіть на самого себе. „Середньо!“ бо міри для правдивого еспанця нема. І таким був його джура!...

Карльос поцілував кресало, як Херонімів заповіт і образ...

Нарешті подався в подорож до дому Альонсо — астурієць. Ще й відпливаючи, не вірив би своєму щастю, коли б не вважав його за чудо Боже. А в чуда він вірував.

— Бо що ж це є? — Воскресення з мертвих, і — край!...

Повіз Нуньєс листи Карльосові: домосправцеві Мартинцеві, патерові Іннігові, й до Сандоваля, й до доньї Хузни. Не було тільки до Беати й Каталіни: що міг би сказати їм? Між ними трьома не змінилось нічого...

Протяглий, монотонний, журливий спів доносився здалеку й переривав Карльосові думки. Лицар поклав пензлі й вихилився з вікна. Долі дихав прохолодою й ароматом жасминів та помаранч широкий сад. Далеко за деревами червоними іскорками

миготіло світло. Легенькою цівочкою тягло димком, що його здоганяла тужлива мельодія. Карльос спустився в сад і попрямував до заграви.

Біля групи пальм, що затіняли широкий мармуровий водозбір, обсаджений рожевими в день хмарками тамариксів, оранжевими трояндами й вогненними ібіскусами, — несподівано чолом в чоло зустрів еміра. Він ішов задуманий, помалу, спустивши голову.

— А, це ти!... Йдеш на голос співів? — підвів сарацин очі на Карльоса. — Не йди! Не зрозуміє серце твоє, що побачуть очі.

Звичайно спокійно-ясний тембр голосу сарацина був повен суму, й від того ставав ще лагіднішим.

— Ходім зо мною. Сьогодні серце моє, як овоч, переповнений соком. Якщо не відкрити лущини його, то вона прорветься сама. Розділи зо мною той гіркий сік, і коли серцем дружнім приймеш його, осолодить співчуття твоє обом нам годину цю.

Того дня загинув улюблений емірів лев. Не помогли жадні ліки, що були виписані в найновішій лікарській книзі „Кітабук Дєррагіє Ілганіє“, аж року 1465-го виданій славним лікарем Сабундю-Огли-Шерефєддином, що лікував самого падишаха. Не помогли ворожба й заклинання, прохання й молитви до Аллаха та його пророка... Звіря поховали, закопали глибоко в землю, а тепер над його могилою відбувається тризна по „вірному приятелєві еміровому“.

— Ми в нашій землі — звикаємо до звірят... А це ж був „правдивий володар пустині“ — найгарніший з усіх пород левів, лев з Атляських Гр. Не було йому рівного в красі. Майже людські риси мала його шляхетна голова. Не було йому рівного й у відчуванні гідності своєї. Чувся він майже, як лицар...

Не псів, а лева й малпу тримав емір при дітях своїх:

— Щоб не до пустих і нищих забав із псами звикали. Пес бо — раб і слуга з природи. Але, щоб горду й шляхетну владчу лева завжди мали перед очима. Малпа ж, щоб нагадувала хлопцям, якою потворою стає людина, коли забуває про гідність людську, хоч рухами ввесь час наслідує людину.

Пили воду і шербети, часто замовкали в роздумуваннях.

— Кожен скаже, що наймудріший з тварин — кінь, — продовжував по перерві сарацин. — Але для того, хто близько пізнав левячу владчу, — кінь видається дитиною, що тільки починає навчатись розуму. Всі тварини бояться кари. Всі вони в людині бачать пана свого. Єдиний тільки лев ніколи не забуває про свою силу й гідність. І поруч з людиною — відчуває, що він — пан над життям обох. Не зо страху, а з приятельства слухає лев того, кого обдаровує дружбою своєю. І ніколи не скривдить приятеля свого, дарма, що знає його слабкість. Але образи і кривди лев не дарує нікому й ніколи. Хто „зрадив“ його, не може ні за що вернути собі дружби лева.

І знову стало тихо на веранді. Здалеку лунала соловейкова пісня, що покривала тихі мелодії тризни.

— Тварини, це немов продовження рук і ніг наших, — знов почав емір. — Від хоріб і злих впливів їх хоронимо. І на шию верблюдяткові, як і своїй дитині, вшаємо талісмана, щоб молока матері йому не забракло. Коли ж дійде до межі життя котрогось з цих товаришів наших, — оплакуємо їх. Плакальниць кличемо, щоб втишити жаль серця свого... І ось, сьогодні серце моє, як овоч достиглий, повний терпкого соку, гіркого смутку...

І ближчим видався Карльосові цей, ще перед небагатьма днями чужий кровю, світоглядом, вірою, звичаями сарацин. А тепер, як вітер дерева, сум нахилив серця їхні одно до одного.

— Колись, — почав Карльос, — розставляючи на дошці фігурки шахів, — читав я відса легенду. Не нашим, — північного краю лицарем-співачом зложеноу. Коли вмер дитина, то Ангел Смерти дає їй в руки жбан. Спочатку порожній він. Таж що більше на землі плаче по дитині своїй мати його, то дужче наповняється жбан в руках дитини. Аж переливається через край, аж дитині стає важко носити з собою посуд той. Таж випустити з рук своїх не сміє, аж поки знайде того, хто надіє з нього... Завжди здавалось мені, що кожен з нас несе, мов той „жбан сліз“, власне серце своє. Переповнене спогадами тяжкими, згадками сумними, болістями старими і свіжими. Й для кожного з нас приходить хвиля, що мусить він дати напитись ксмуь із цього жбану-серця свого, коли вже переливається з нього через вінця...

Сарацин спинив погляд на Карльосі:

— Правда це. Але... найкраща доля, яку приймаємо з розплюшеними очима, говорючи собі: „Вона — найкраща!“ Життя бо, як ярмо на волах. Тяжить, мулить, тягне голову додолу, але без нього не проорали б воли борозни, глибокої та рівної, що потрібна для життя збіжжя. Ага, до речі: чи бачив ти коли „весілля збіжжя“?... Ні? — То завтра можеш побачити.

Й емірове обличчя проясніло, стало радісне.

Та й було чого. Перед кількома днями пригнали несамо-вिति бедуїни з пустині й принесли грізну звістку:

— Йде „Божий Бич“!... Суне, як звичайно, тією самою дорогою: з пустинь малоазійських, де вічна колиска сарани, суне непереможно на Захід.

На ту вість безвільно впала на груди красна Ібрагімова голова, а плечі невільно здригались. Перед очима вставав жахливий образ. Ясно гобачив себе самого, тоді ще юнака, як, напівшалівши від жалю, злости й безсилої образи, влетів він з ятаганом в нечислимі лави саранчі й шалено топтав її ногами та сік мечем. Але ж підстрибуюче, бронзове море, живе, таємничо шелестливе, повне зловісного тріскотіння під його ногами, почало вже засмоктувати його. Гніда жива маса обліплювала ноги, все тіло поверх і під одежею, заливала ніздрі, уста, очі...

І знов емір затрусився, немов скидаючи з себе страшну гидь; підвів голову, очі й руки до неба...

— Піша чи летюча? — спитав хрипко раптовно пересохлими устами.

— Ще не знати, ясний! Але більше подібно літаюча.

— Дав би Всемогутній!... Бодай не піша!... Щоб негайно прийшов управитель.

Звичайно навала саранчі, повторюючись приблизно раз на десять літ, дочиста вигладжувала країну, — „нищучи все, що тільки тримається корінням землі“. Але попередній напад проми-ув для околиць Яфи щасливо, дарма, що того разу йшла сарана піша, незрівняно страшніша за летючу. Вогненні запони й глибоко викопані рови десь перед Сидоном були примусили тоді біду змінити шлях: вона зробила відхил на північ і, певна своєї непоборности, пішла просто на море... Але з хуртовиною й припливами боротись не мала сили: море злизало її з переляканої землі. Таж таке щастя не трапляється часто... Однак, якщо дійно суне летюча, то є надія, що перелетить лани, вчасно оточені вогненними кордонами... А може ж Аллах пошле ще й дошу!...

Дві доби майже без передишки всі, хто міг тримати в руках лопату чи заступ, рили шанці. Жінота й діти зносили запальний матеріал... А щастя знов і в цім десятилітті всміхнулось емірові: ще не дійшовши до його ровів, сарана знялась і чорною тучею перелетіла край. Тож не диво, що Ібрагімове лице стало розрадоване й так прояснилось...

Вранці, оточений цілим двором своїх слуг та музикантів, виїхав емір у поле. Вперше звелів Карльосові при слугах їхати не за ним, а попліч:

— Лицар бо ти! Не невільник, куплений на торзі, а закладник. Тож належить тобі честь, а не пониження.

Донька Ібрагімова (вдруге вже згадував при Карльосі емір про доньку) так боялась кожного саранчука, що аж захворіла, й тепер до неї покликали лікаря — Хакима.

— Я й сам ще з юнацьких літ здригаюсь, як бачу таку нікчемну й таку грізну істоту — признався Ібрагім. — Та й, як би інакше? Чи ж можна ставитись байдуже до створіння, що на його крильцях рукою Всемогутнього написано чорними письменами по-гебрайському — бо ж то є найдавніша з мов людських — „Бич Божий?!“

А що й цього разу лихо оминуло поля та лани емірові, було саме на часі відсвяткувати „весілля збіжжя“.

Власноручно назривав емір найліпших колосків ячменю, що вже вдруге дозрівав цього літа. Переплів їх з квітами, виплів подібну до людської — фігурку й, оздобивши намистами та завинувши в дорогий шовк, посадив між галузками „святийванівського хліба“ — ріжкового дерева, що росло край поля, — „на-

речену збіжжя". Тоді всі присутні заспівали весільних пісень, гучно й радісно загули музики.

— Голосніше! Щоб аж до неба було чути!...

І, заспокоєні та задоволені, всі повернулись додому.

Мичали дні, як хвилі прибою: нові, тікаючі й невловимі.

Карльос помалу при звичався до своїх нових обов'язків і терпеливо чекав, коли прийде за нього викуп з Іспанії. Дитяча й чинна віра простих серцем ченців з монастиря Св. Катерини та незломна впевненість мусулман, що мудрість Божа на благо людства керує ним, — „утверджались“ в Карльосовій душі так же міцно й ґрунтовно, як це було в душі „Співака-Алі“, що вже десь ступив ногою на рідну землю, якої ніколи не сподівався побачити.

— Ні, таки „випадку“ в світі нема, — ялось радісно думав Карльос все частіше. — І хай же діється воля Божа!

І та воля незабаром проявилась, як це звичайно трапляється, способом несподіваним і в несподіваний час. Закінчивши партію шахів, емір змахнув з шахівниці фігурки, що залишились на ній, і промовив:

— Так мав би ти, лицарю, продовжувати побожну прощу свою. Це гріх для кожного, хто вірує у Всемогутнього, — стати перешкодою на шляху звязаного обітницею. Йди, як обіцяв. Я тепер вже досить пізнав тебе й бачу: не маю потреби в'язати кайданами примусу того, хто сам себе вміє звязати словом власним. Коли ж повернеш, — лишись вільним у мене: будеш другим вчителем синам моїм. Від тебе є бо чому їм навчитись.

Хоч дорогою з Яфи, найстарішого в світі міста, заснованого ще Ноевим сином, Яфетом, не можна помилитись, йдучи до Єрусалима, бо та дорога століттями топтана людством, і хоч спокійні були часи, не як за війни „хреста з півмісяцем“, — а проте — радив емір приєднатись до каравани: — Бо ж в пустині одиноким йдучого завжди допроваджує диявол!

І знов, розсвітивши свою свічку, пішов дон Карльос сам-не-сам, бо ж ззаду — „на відгук голосу“ за караваною. Все вперед, все вгору, до святої мети. Далеко вже лишилась Яфа — стрімка, жовта скеля над морем з приліпленими до неї білими дімками-гніздами чи табунцем мез, що шукають захисту від прибою завжди тут неспокоїного моря. Тремтючою зірочкою плив вогник Карльосової восковиці між зеленими хащами, й через глибокі долини, що були тут замість пустині. Як колись провадила Східніх Магів-володарів Зоря Вифлеємська — небесна, — вів нині пілігрима цей маленький поземний вогничок. Не до печери чужої, де народився Бог-Любов, а до Гробу, так само — чужого, в який поклала його людська ненависть.

Що ближче до Єрусалима, то з більшою ніжністю дивився на кожний камінчик, на пагірєк, на долинку: вони ж могли бачити Живого Бога! А коли углядив далеко в луці поліні лілеї, —

захвилювався до сліз. Хіба б же дивився Христос з ніжністю на ці полеві лілеї, коли б дійсно світ був, як запевняли ті „поети з Альбі“, „лапка на душі, створена дияволом на загибель людства, дияволом, що є паном і світу й людей?“ І коли б дійсно перемогати нечистого можна тільки смертю, то чого б же Ісус перше чудо своє зробив у Кані, на весіллі, в радості, з якої мало початись нове життя?...

Ах, який маленький той людський дух, як легко він заплутується в сіті нерозуміння й зарозумілості. І, заплутуючи одна одну, все наростають, все сплітаються та дужче завузлюються доктрини, науки, секти. І з часом відцвітають, осипаються, мов осінні листя, щоб уже ніколи не зазеленіти знову! А натомість приходять нові. І всі намагаються затримати незмінною науку Христову, — і всі вносять до неї поправки, що цілком змінюють її сенс. Вічне „Вавилонське стовпотворення“, при якому „брати“ про одну й ту саму річ говорять незрозуміло, бо всі — мовами різними. Дратуються, гризуться, б'ються на смерть, що інші не приймають їхнього нерозуміння чи безумної зарозумілості. І все це — в найліпшій вірі, як та бідна „la loca“ Хуана! Як той бідний Енріко де Кастро чи Монфор,... що нагортають купи сухого листя з „дерева пізнання добра і зла“...

Богою ногою Карльос піткнувся об корінь оливи, що вибіг на дорогу. — Задрімав, йдучи?... — Знав такий стан з доби во-яцьких походів. Свічка в руці похитнулась, і цей рух цілком пробудив мандрівника, хоч і не прогнав утоми.

На крайнебі проступало світло. Мов сиві діди, то тут, то там хитали сріблястими головами присадкуваті оливи та лапаті кактуси, що дримали при самій дорозі. Гаддям стелилась-повзла по землі нічим не підперта рева по винницях. Краплини роси — рясні й немов аж п'яні, — гапували сріблом і перлами широке, повіризоване виноградне листя. Повіяло вранішнім ароматом землі — фіміямом свіжості, що кожного ранку нагадує про вічне чудо відновлення. З барвистої імли виплило сонце й широким розмахом розклало по небі могутні проміння — крила, як стародавній символ вічного життя... Завжди нового й нового... Це була відповідь неба на Карльосові думи.

Зелень далеких нив ще ховалась в опалевім серпанку. Під урвищем ходив сіяч і кидав жменю за жменю насіння. Що міг він сіяти, коли сусідні ниви були зелені? Коли на інших вже — східнім звичаєм — було з корінням повіриване зб'яжжя?... Може сіє саме те „зерно горчишне“, що потім розростеться могутніше за всі рослини?...

Он, здалеку забіліли стіни й намітились вежі...

Єрусалим!...

— Може звідси, може саме з цього місця, що на ньому стою, Христос дивився на місто це?...

І, повний зворушення, в екстазі впав навколішки. Накрив повіками очі, щоб цілком відділити себе від світу реального й перенестись у глибінь віків, коли —

... шляхами нашими проходив Він, творючи добро“...

Цілком відстав від каравани. На що вона: мета ж досягнена! І обітниця, дана Херонімові, дотримана. Сам, сам-один увійде в Єрусалим, без тих, кого провадили сюди справи дочасні, бажання купівлі, продажу, потреба знайти працю, заробіток, все те, по що ходять і до кожного іншого міста на землі...

Темний серпанок задимленим шклом прислонив на хвилину сонце. Бреніли тисячі повітряних, ніжних струн. Карльос підвів очі: над ним перелітав велетенський рій диких бджіл. „Може предки Іхні були ті, що давали мед найсвятішому з святих — Іванові Хрестителеві?“ — мигнуло в думці, але якось тьмяно, бо ж відчув, немов земля хитнулася під ногами й усе довкола поплило, як човен. Вдома подорожі, тягар життя, що зсувався з нього, чи напруження захопленого екстазом серця так раптом збезсилили його? Чув, як останні сили втікають із тіла, мов з розбитого посуду вода. Кудись у жовту просторінь відлітав дух... Ось-ось впаде він серед шляху...

— Поможи мені, Боже! Valgame Dios!.. Напружився, що було ще сил і нетвердим кроком, заточуючись, зійшов з дороги в тінь дуплястої, вузлястої оливи. Ледве встромив свічку у м'яке порохно в дуплі, сперся на стовбур і, посуваючись по ньому додолу, ще встиг додумати:

— Господи!.. Невже ж не дозволиш дійти?..

Коли прийшов знову до тями, було вже по півдні. Витягнувся, як людина, що нарешті спочила по довгій праці. Смачний запах печених кукурудзяних зерен нагадав, що вже давно не їв. Розглянувся з-поза кущів дрібнолистої дикої перцю та кактусових колючок, що закривали його від дороги. Недалечко в долині двоє пастушат на килимі жовтих і блакитних волошок роздухували вогник. Сухі стеблини й галузки немов поквалливо тріскотіли й пихкали. Вогненна вишиванка креслила сиву плахту густого диму. Аромат печених зерен приманив велику гніду козу. За нею спокійно підхепили ще дві, але ягнятко заплуталось у кущах і жалісно мекало. Хлопчисько зірвався на рівні ноги і з криком кинувся по нього. Прикрашена намистом і сережками, як доросла, маленька дівчинка залилась дзвінким сміхом:

— Коли б крик помагав, — вловив Карльос арабські слова дівчатка, — то осел за годину вибудував би дві каменіці... Ха-ха-ха!..

Раптом хлопчик затримався. Крізь дрібне листя перців упав йому в око вогник свічки, а потім і постать лежачого Карльоса.

— „Чарівник?“... — засунув у рота пальця неполохливий пастушок.

Нині була саме доба, коли найчастіше кусають скорпіони та гади. А таємні чародії, знаючи на те ліки й „слова“, мандрують з місця на місце... І зрадив пастушок, що Карльос попрохав у нього трохи води.

За хвилину мандрівник жадібно пив з глиняної миски свіжо-надосне козоче молоко. Діти ж давно мріяли про „Фатимину Дзвони“

руку" — чарівний талісман, що відгонить всяке лихо, страх і невдачі. Може він їм дасть?... Та Карльос не мав талісманів, але остання монетка — „бакшиш“ була така новенька й блискуча, що діти віддали мандрівникові свою чималу торбинку дактилів...

Полишивши свічку при Гробі Господнім, по довгій молитві сидів Карльос в Гетсиманськїм Саді під оливою, що одна з сімох виросла з пнів тих, які ще були за Христа. Був повен вражінь і думок. Чувся щасливий, що виповнив своє слово, почував, що переміг свою спокусу й уже легше йтиметься йому далі по життєвому шляху. Але ж не міг пересилити суму й терпкого смутку, що ліг йому на серце, коли вступив він у Святе Місто. Здавалося: ближчою була йому Свята Земля, поки сам був від неї так далеко. А ось, коли наблизився й торкнувся її власною ногою, мусить заплющитись, щоб побачити знову ту „справжню“ Святу Землю... Бо тут... тут кругом дзвенять у повітрі тужливі скарги Марії Магдалини:

— „Узяли Господа з Гробу і ми не знаєм, де положили його“...

З усіх учнів Христових найвиразніший слід залишили тут Сини Заєдесві, що свого часу турбувались: — Хто сяде „по правиці, а хто по лівиці“, щоб керувати народами? Бачив митарів і фарисеїв. В апотеозах надильного диму і в сьайві соток лямпад відходили від віктарів слуги Божі з поглядами, що сходились блускучо-гострими лезами. А очі інших кидали питання-докір: — „Чому тут „вони“, а не ми, і тільки ми? Таки ж нам і тільки нам повинно належати це місце!...“ Бачив нащадків Юди... О, скільки їх тут!.. І брязчать їхні монети, яких не хотів навіть рукою диткнутись Христос. Брязчать на столах, що їх перекидав святою ногою Своєю... Брязчать опадаючи, як металеві лязози, на таці, й у скарбонки і вливають з відгуками слів латинських, грецьких, словянських, вірменських, коптійських... Однак — усі ті слова звучать окремішно, — ні єдності, ні гармонії не творять вони... Неначе знову повторює Господь:

— „Від людей хвали я не приймаю“...

Жовтий, вищерблений місяць дивився з-за Оливної Гори втомленим обличчям змореного безсонністю, нудного й змученого хворого. Обминаючи „памятки людські“, Карльос прямував до Витанії, де шукав відпочинку Христос, після своїх змагань з людською невірою, заздрістю, хитрощами й болістями. А все ж такі „памятки людські“ настирливо звертали на себе увагу. Он там, на Оливній Горі, де в тиші молився Господь Господеві, — стояла десята римська Титова легія, виміряючи — з дозволу Божого — кару Єрусалимові. Може звісти закликав лицар Танкред хрестоносців до бою з невірними? І скільки вони пролили тут шляхетної крові своєї?! Перемогли спрагу, голод, невимовно тяжкі походи й страшні бої... А себе самих?... Підлягли бурі власних прямивань і боротьби між собою.. Десь

тут, на Оливній Горі — найсвятішому місці найсвятішої на землі молитви, згодом була церківця... Писалося про неї в старій „Книжці Пілігримів Скандинавських“. Два брати ченці скандинавські — Свен та Аксель збудували її, щоб у ній вимолювати благословіння для краю свого. І впала руїнами, бо ж відійшли від віри Свена та Акселя їхні рідні брати по крові...

О, Юдеє, Юдеє!... Навіщо налила ти Святий Граль навки гнівом Господнім?...

Сів на більшому камені при дорозі. Зів останній яшний корж, що дістав як альмужну, помацав у торбинці дактилі, що купив у пастушків, але не їв. Думки перейшли на Альонса-Співака, котрий всі свої жалі й болісти топив у єдиному:

— „Вірую“...

Усміхнувся радісно, бо ж вчора приніс імя убогого астурийця й склав його, як квітку в молитві своїй в печері „Вірую“, де, як говорить переказ, зложили апостоли цю молитву. Але в мечет, що стоїть на місці Вознесення Христового, не втрапив: не мав чим заплатити вступного. Зідхнув із жалем, що не побачив на камені сліду від ноги Господньої. Кажали, що є тільки слід від лівої ноги, а від правої вже стерся й про нього забули. Бо: відійшов Жених, а людство лишилось із Його гробом.

Пішов далі, не великим шляхом, а маленькою стежкою-манівцем. Спочатку виласть між камінням і раптом обірвалась над проваллям. Під скелею криво посміхалася беззубою пащею розломаних дверей і зрезигновано розвалювалася пуста-хатина. Сліпа, без вікон, як і осліплені Єрусалимські доми, що поприсідали в щілинах вузьких вуличок, прищулились і чекають... Мають на ту кару, що самі накликали на себе, гукаючи: — „Кров Його на нас і на дітях наших!“

І знову сум натис на серце, й знову вчув Карльос пароксизм слабости, аж ледве дійшов до пустки. Виснажений тим, що бачив, пережив, продумав, — не ліг, а впав на глиняну, подзьобану людьми чи звірятами долівку. Але не заснув відразу: почав відмовляти вервицю за ту, що, живучи смертю, так глибоко вірила у воскресення — за безумчу донью Хуану...

З соняшним промінем бризнуло й освітило повітря кришталева дзорчання сопілки. Розсипала перли роси й погнала краплинками срібні струмочки. Карльос підніс голову. Зпросоння видалось, ніби вогник його свічки, з яким він так щільно зрісся, перетворився у звук і вертається до нього. Бадьоро звівся на ноги й вийшов з руїн. Свіжа мельодія сопілки плеснула ще раз прозорою хвилиною, закрутилась над головою й розсипалась дощем бризок біля Карльосових ніг. На кручі, над хатиною виріс високий, прямиий, як пальма, дід. Чорний турбан обвивав його голову, як у біблійного пророка. Прошита соняшним сямвом біла борода мерехкотіла на рівній, довгій по п'яти, сорочці. В руках мав очеретяну, обмотану просмаленим шнурочком, сопілку. З-під піни навислих брів блиснули молоді, довгасті, бли-

скучі очі. Вклонився з гідністю без перебільшеної ласкавости чи улесливости, й швидко подався додолу. Злегка похитуючись з боку на бік, почав, ніби продовжував тільки що перервану на хвилишку розмову:

— Коли улюбленець Всемогутнього — Великий Пророк молився, впала з очей його на землю сльоза. З неї виросла очеретина. І бедуїн пастух зрізав її собі на сопілку. Як заграв, сопілка так заплакала, як уражена жінка. Слухаючи ж її, жінки ставали, мов квіти райські, що мріють про небо. І — кажуть — соловій зачувши голос той упав з трояндової галузки, на смерть зачарований співом. І сам Пророк на хвилию спинився в молитві своїй. — „Розколись же ти, сопілко, — промовив, що відвернула й мене від молитви!..“ — І з того часу, щоб солодко співала сопілка бедуїнська, треба обв'язати її шнуром, вмоченим у смолу святої покори, чужинце!.. А правдивіший, як ця сопілка, найкраще співає, коли шунок його порожній. Чи ж не маєш ти, чужинче шляхетний, яшного коржа при мандрівках своїх шляхами життєвими?

Карльос витрусив у пригорш поетові дактилі: — Ось, все моє майно.

— Не потребуєш верблюдів володарки Східньої, щоб їх навантажувати, але братерська рука подала з любов'ю.. До Витанії?... Чи знає її?... Та це ж — рідне село поетове. зветься Ель Азаріє... Саме туди несуть співця ноги. Можемо йти вкупі... Кілька вбогих хатинок перед очима смертних, це — Витанія. Перед Всемогутнім же — це найкраще з усіх місць на світі: тут бо переможена була смерть!.. Але, що — смерть?!.. Гіршого за неї ворога людства — нетвердість у вірі!..

Йдучи байкар араб тказ барвистий килимок легенди.

— Чи ж не падає прозора й чиста дошова вода і з найтемишіх хмар?.. Таж Господь керує смертю, як вожд каравани найслухнянішим верблюдом своїм. Пальцем тільки кивне — й відверне неминучу смерть від людини!..

Байкар приплав свою сопілку до уст і вичаровував з неї цілий потік звуків, немов позичав матеріал для оповідання. Усміхнувся приязно, заткнув за пас сопілку й продовжував:

— На голос сопілки злітаються слова, як голуби на голос кормителя свого. Он, бачиш — і Ель Азаріє... І от, — було. Ісá бен-Маріям, пророк з Назарету, торкнувся не раз землі цієї своєю благословенною ногою. А жили там в Ель Азаріє дві сестри. Про старшу говорить мудрість народня: — Була така господарна, що вміла з ноги ослячої випрясти пасмо вовни. Друга ж була принагідною за розквітлу троянду при вранішнім сонці. І мали вони брата господаря дбайливого, що памятав мудрість стародавню: — „Поле хліборобове Господеві Вдвічному належить, бо ж Він створив землю. І прийде день, коли запитає Всемогутній того, хто його поле орав: »А що ж ти зробив із шматочком землі, що тобі позичив?...« Тож хоч і молодий був господар той, але пильний. Ще й жінки не припровадив під дах.

